

Катерина ДЮЖЕВА

**ПРОБЛЕМНО-СТИЛІСТИЧНА ПОЛІВАРІАНТНІСТЬ
ІСТОРИЧНИХ ТВОРІВ ШІСТДЕСЯТНИКІВ
(на прикладі Валерія Шевчука та Ліни Костенко)**

Сучасні автори (у тому числі Валерій Шевчук та Ліна Костенко), розквіт творчості яких припав на другу половину ХХ століття, до осмислення неоднозначних і складних питань та подій життя підходять з такими критеріями, як історична пам'ять, правда, мораль соціуму різних генерацій, зв'язок з народом, художня та мистецька вартість. Нові форми вираження думки літераторів з'являються внаслідок зростання інтелектуального та морального рівня особистості та суспільства. А це призводить до загострення почуття відповідальності письменника та поета перед реципієнтом та народом, перед життєвою правдою.

Із другої половини минулого століття одночасно з посиленням особистісного начала в творчості письменників та поетів у художню літературу проникають елементи гострої художньої публіцистики. Перші кроки від соціоцентризму вбік суб'єктивізму та індивідуалізму прогностували зміну «епічної» епохи на користь «романної». Активність малих прозових жанрів у творчості Валерія Шевчука та інших передбачала психологічну перспективу для романного людинознавства. Однак відсутність повноцінного реалістичного роману породила компромісну позицію химерного стилю: умовні форми образності перемогли життєподібні, у «химерний» спосіб робилася компромісна спроба створити національну стилістику, національну міфологію. Проте на тлі характерної світоглядної дволикості в лоні химерної прози виникла загроза духовної спустошеності літератури в цілому [2, с. 28].

Спільною рисою, властивою майстрам слова різних стильових течій, є активне їх звернення до фольклорних джерел, що сприяє багатогранному розкриттю характеру сучасника. Незалежно від національно-історичного аспекту розвитку твору, постійною залишається увага автора до моральних проблем особистості, до творчо спрямованої діяльності людини [51, с. 167]. В. Шевчук, котрий впродовж кількох десятиліть цікавився, вивчав, перекладав, публікував давню українську літературу, наблизився до того, щоб синтезувати пізнане, явити свої інтелектуальні надбання у царині давнього письменства [1, с. 157].

Тема пам'яті стала наскрізною в творчості Ліни Костенко, де вона щільно пов'язана із такими категоріями, як духовність, патріотизм. Культурологічно насичені ліричні медитації та

історіософічні поезії Ліни Костенко наповнені глибоким відчуттям плинності часу та незнищенності людської пам'яті. Поезії Ліни Костенко засвідчують органічний історизм образної свідомості письменниці, для якої минулий час живе в теперішньому, від нього перекинуто місток і в майбутнє. Вона завжди відчуває власну причетність до історії свого народу, інших народів, до діянь пращурів [4, с. 45]. За щоденниковими записами В. Винниченка, читати українську історію «треба з бромом, – до того це одна з нещасних, безглузких, безпорадних історій... Уся історія – ряд, безупинний, безперервний ряд повстань, війн, пожарищ, голоду, набігів, військових переворотів, інтриг, сварок, підкопування». Так вважає і автор «Літопису» Самійло Величко: «Часи шаблі минули..., бо вже ні шаблю, ні списом ми нічого не докажемо. Надходить час іншої зброї – пера. Поле битв має стати поле паперове, а шаблю на ньому – розум наш».

В. Шевчук ще за часів навчання в університеті поринув у вир життя літературних кіл столиці. Не полишаючи цієї активності і в 60-х роках, письменник для творів своїх обирав тогочасні теми і проблематику. Але давнина трохи не сильніше за все інше бентежила творчі думки В. Шевчука. В 1968 році починається його робота над повістю «Для Турчиновський», протягом наступного року він перекладав перший том літопису Величка. А потім ідеологічні сторожі на десять літ перекрили письменнику шлях у публічну літературу («У важкі сімдесяті роки мене вже майже не друкували, і я пішов у схиму, тобто зачинився у келії чи башті слонової кості, як її називають, і продовжив там працювати, як умів та міг»). Попри всі труднощі, цей період виявився найбільш плідним в освоєнні призабутих, але щедрих пластів давньої літератури [1, с. 148]. В. Шевчук писав: «Хочу провести власний відбір естетичних цінностей давньої української літератури; для розгляду відтак вибираються з-поміж інших пам'ятки особливо талановито написані, і чиню це не з позицій академічної науки, а як сучасний митець, у якого ті чи інші твори давнини збудили естетичне враження; інакше кажучи, вибираю пам'ятки, які можуть бути цікаві для сучасного сприймання» [9, с. 132]

Ліна Костенко впливала на тих, хто йшов у поезію слідом за нею, а вони також впливали на неї, тобто відбувалося те, що й має відбуватися в літературному процесі: колообіг художніх ідей, кристалізація популярних літературних прийомів. Але на противагу «шістдесятникам» поетеса не спокушалася самодостатністю художніх експериментів. Маючи з ними багато спільного в поетичній палітрі, вона виглядала поряд з ними поетом стилістично прозорої мислі й класично виваженої форми. Ось тут Ліна

Костенко стоїть, може, найближче до «шістдесятників», до їхнього «імпресіонізму»:

*почервоніли яблука-циганки
високе небо проворонив дах
і вогнища мов кинуті цигарки
щоночі дотлівають по садах
сади стоять обдмухані вітрами
листки летять киваючи гілля
і хто тут я статист цієї драми
згрібаю їх згрібаю і палю
вони горять нічого не питають
німим городам руку золотять
минуло літо от і облитають
а облетіли от і шелестять.*

*А тут, мабуть, найдалі від них:
Той любить Фанні Брон, той любить Беатріче,
Лауру, Ганську або Наталі.
Коштовні імена на бархаті сторіччя!
Немеркнучі зірки на обрїях землі!
О, скільки взято нот і списано паперу!
Шкода, як ореол не держиться чола.
Коли безсмертя впало на Ликеру,
Вона якраз по бублики йшла [7, с. 61-62].*

Історична белетристика В. Шевчука глибоко пронизана філософією та художніми концепціями Середньовіччя, Ренесансу, Бароко, у ній бачимо спробу розгадати феномени часу зсередини, естетично збагнувши самотутню культурну цивілізацію, котра з різних причин затонула в історичній пам'яті, наче легендарна Атлантида [1, с. 149]. Свої естетичні вподобання шістдесятник-інтелектуал намагається пов'язати із модерністськими художніми досягненнями вітчизняної та світових літератур [2, с. 26]. Художньо осмислюючи загальнолюдські духовні цінності на матеріалі середньовічної пам'ятки, В.Шевчук у пору сірого і млявого суспільного застою 70-х років намагався говорити про те, що перемагає темряву і злобу – про вселюдську любов, «сродність» (Г.Сковорода), житейську мудрість, порив до високих ідеалів, тобто про нетлінні скарби людської душі [1, с. 151].

Пошуки першопочатків – один з основних мотивів поезії Ліни Костенко. Він гармонійно втілюється на всіх рівнях поезії. Поетеса, не заперечуючи досягнення цивілізації, всього того, що людина досягла розумом і руками, каже:

*Я, людина двадцятого віку, –
і от
зачудована, бачу лише*

первозданність!

Візьмемо, наприклад, вірш «Сувид». Сувид – персонаж давньої міфології, божество лісу. Він існує не тільки у назві села, але й відлунює в людській душі історією всупереч скепсису сучасного раціоналіста, бо

Без нього людям суєтно і сумно.

І я гукаю: – Су-ви-де!..

–...ви де?

Ви де? Ви де?... – відгукується Сувид [3, с. 49].

Ці останні рядки вірша несуть в собі смислові, настроєві відтінки твору, філософське навантаження. Поетеса знаходить у минулому сліди, не зафіксовані навіть у фольклорних джерелах. Історичні асоціації поезії Ліни Костенко – не повернення у минуле для душевного заспокоєння і рівноваги, а збагачення минулим. У кожному вірші ми бачимо переплетіння минулого і сучасного, взаємопроникнення епох, як, скажімо, у творі «Древлянський триптих»:

Хати древлянські – трохи пароплави,

Що по зелених пагорбах пливають... [3, с. 412]

Подібне символічне навантаження несе образ, витворений уявою Валерія Шевчука – письменника, історика, філософа, який керується настановою «осмислити себе не тільки в своєму часі, але й у віках». У його творах завжди наявні три часові виміри: Минуле – Сучасність – Вічність. Як стверджує Л. Масенко, «проза Валерія Шевчука є багатющою скарбницею історичної пам'яті народу у високомистецькій інтерпретації». Автор ніколи не приховує того, що він – людина сучасна, але переноситься в минуле, бо воно – частка людини сьогоднішньої, якій для того, щоб залишитися «людиною розумною», «необхідно тримати свою сув'язь із деревом пам'яті рідного народу.., аби відчуті більшу певність у сьогоднішньому дні» [8, с. 8]. Відтак стає зрозумілою назва твору В. Шевчука – «Дерево пам'яті», де ставиться завдання за допомогою невеликого прозаїчного жанру явити читачеві дерево пам'яті, що зросло на рідній землі. Це повість-притча з часів XIV ст., точніше, з 1395 р., коли великий князь литовський Вітовт зі своїм союзником Скиригайлом захопив київський престол [4, с. 48].

Сюжет повісті «Дерево пам'яті» побудовано як ідеологічний поєдинок двох головних героїв – ченця Хоми Ізуфова та князя Скиригайла. Ченець наполегливо умовляє князя полюбити національне «дерево пам'яті» – славному історію предків, багатовікову культуру, що дозволить йому відчуті себе справжнім володарем, а не завойовником: «... ти прийшов, княже, у велике місто, де росте могутнє дерево пам'яті і кожен листок на тому дереві – списана слава його. Я хочу, княже, щоб ти цю пам'ять

прочитав. Щоб забув: ти чужинець, а щоб полюбив і дерево те, і людей сущих» [8, с. 302].

Загостреною здатністю письменниці відчувати національну історію перейнятий вірш «Я хочу на озеро Світязь...», де художнє бачення Ліни Костенко фіксує щонайменші деталі, пов'язані з історією народу [4, с. 45]. Варто погодитися з думкою Л. Тарнашинської про те, що твори на історичну тематику «вибудовують цілісну систему філософського осягнення буття української людини, пізнання її ментальності крізь епохи і часи – на її тисячолітньому шляху» [9, с. 132].

Роман «На полі смиренному» означений В. Шевчуком як «травестія», об'єктом якої став «Києво-Печерський патерик». Перейнявши деякі мотиви, образи, художні прийоми з патерика, В. Шевчук зосередився на морально-етичній проблематиці, на практичній філософії, поклавши усе ж за ідейну основу не християнський зміст, а загальнолюдські цінності. Таким чином, письменник свідомо відмовився від наміру вловити і передати середньовічний смисл патерика, розгадати сутність персонажів, розкрити реальний та трансцендентний виміри зображеного в патерика, а вчинив як людина із секуляризованою свідомістю. Сюжети і персонажі патерика стали для нього лише приводом для вибудовування авторської концепції у тлумаченні онтологічних питань, у філософствуванні на теми екзистенційні. У центрі тих роздумів такі поняття, як добро і зло, життя і смерть, світло і тьма (в моральному сенсі), прекрасне і потворне, вічне і марнотне, високе і низьке, бідність і багатство. Роман писався у роки, коли В. Шевчук також перебував у вимушеній «схимі», хоч у цей час досить плідно працював, не маючи змоги публікуватися [1, с. 150].

Характерною ознакою національно-культурного відродження з іменем «шістдесятництво», з яким пов'язують й імена Ліни Костенко та Валерія Шевчука, було намагання реабілітувати художні досягнення «розстріляного відродження» і створити цілісну історико-літературну реальність. Загальні ознаки «нової хвилі» – світоглядне звільнення письменника з-під влади тоталітарної ідеології, утвердження гуманістичного світобачення, відродження репресованого національного почуття, а з ним – національно-романтичної ідеї, спроба створення нової національної міфології; культ естетики і культури, актуальність незаангажованого мистецтва, свободи творчості. Усі ці риси при уважному зануренні у тексти Валерія Шевчука і Ліни Костенко неважко віднайти. На жаль, шістдесятники не змогли реалізувати духовну спрагу очищення суспільної та індивідуальної свідомості. Тому шістдесятництво постало в історії української літератури як дволике, перехідне явище. Воно залишалося в полоні радянських

ільюзій [2, с. 26-27], значною мірою повторюючи трагедію покоління 20-30-х рр.

Ліна Костенко посідає особливе місце в українській літературі не завдяки ґрунтовним творчим експериментам, зайнятій політичній позиції чи «провокативному» стилю життя. Вона є визначною постаттю українського культурного життя завдяки своїй вольовій особистості, принциповому запереченню позиції пристосуванства (що, на жаль, характеризує багатьох письменників ХХ ст.); завдяки умінню мовчати, відмовляючись від спокус облаштувати своє життя ціною компромісів. Саме твердість і незмінність громадянської позиції зумовили вимушену мовчанку Ліни Костенко. Після трьох збірок «Проміння землі», «Вітрила» та «Мандрівки серця» 1957, 1958 і 1961 років відповідно, наступна збірка поетеси «Над берегами вічної ріки» з'явиться лише 1977 року. За спогадами доньки Ліни Костенко, поетеси О.Пахльовської, в найстрашніший період, коли все тісніше змикалося круг матері коло переслідувань, цькувань, заборон, – вона писала. Поезія була протистоянням. Була вірою в кінецьність абсурду. І з самого початку... була бунтом. Бунтом особистості. Повстанням духу. «Я умирала серед вас, отут, під небом України...». Це не тільки про Марусю Чурай. Це й про саму себе.

Вульгарно-соціологічна критика, що постала цензором ідеологічних помилок шістдесятників, заважала розвитку актуального на той час реалістичного художнього мислення. Постанова «Про літературно-художню критику» (1972) передбачала заперечення нового критичного підходу. Офіційне засудження прози 60-х – «Собору» О. Гончара, «Набережної, 12» В. Шевчука тощо – мало на меті припинити розгортання вільнодумної аналітики, національного історизму, що постав усупереч соцреалістичному антиісторизму [2, с. 28].

Полемічне осмислення української духовності притаманне «Скіфській одиссеї» Ліни Костенко, у якій утверджується ідея прадавності слов'янської культури. Тришаровий сюжет драматичної поеми «Дума про братів незавоських» будується на запереченні пам'яті про зрадництво і водночас на утвердженні суспільної необхідності якнайвище підносити рівень духовності кожного [4, с. 46]. «Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки», – каже ліричний суб'єкт вірша «Сосновий ліс перебирає струни...». Ліна Костенко наголошує на діалектичній єдності того, що відпливає, і того, що залишається незмінним у житті, історії, а водночас і у структурі художнього твору. Не все, однак, можна охопити, описати, є речі й справи, які діються десь коло незнаних *берегів вічної ріки*, часу. Бо то не час минає, це ми – минуці. Опозиція «змінне – незмінне» пронизує, як було вже відзначено,

всю творчість поетеси і становить фундамент, на якому розгортаються філософські, моральні та естетичні проблеми. У збірці «Над берегами вічної ріки» переважає, однак, момент неперехідності. Парадоксально виростаючи з плінності, ідея збереження, відновлення реалізується переважно через звертання до міфологічного, історичного матеріалу та переплетіння мотивів на інтертекстуальному рівні. Спільне тут – міфологізм, історизм та інтертекстуальність [6, с. 19] – виразно характеризує творчий шлях Ліни Костенко.

Попри те, що В. Шевчук спробував дослідити різночасові пласти української духовності, у його художніх пошуків є спільний знаменник. Іntenціoнально він виводиться із буттєвого середовища самого автора, чії думки та погляди (як і інших шістдесятників) хоч і були своєчасними, але відлякували своєю новизною тодішнє суспільне середовище, отруєне ідеологією тоталітаризму [1, с. 152].

У збірці поетеси «Неповторність» помічається значно поглиблене проникання у сферу людської психіки. Це вже вказує на перехід Ліни Костенко від загального до індивідуального. Заглиблена в роздуми авторка прагне краси й спокою. Вона ніби хоче визволитися з «полону свого часу». Подекуди її лірична ностальгія переходить у сповідь, у скаргу, у жадібну тугу за правдою, за людським щастям. Поетеса мріє про затишок в якомусь ідилічному куточку. У казковому світі її уявного витвору знаходимо справжні перлини поетичної краси: ось «димок туману в пригорщах долин», «скеля зливу набирає в жмені», «колише хмара втомлені громи». Але ця уявна краса не заспокоює поетесу. Вона з тремтінням в душі вдивляється в майбутнє, яке постає перед нею у складному образі:

*На обрії вселюдського терпіння
вже сходить сонце
у терновому вінці* [10, с. 15].

Це слова поетеси-шістдесятника. В той же період шістдесятники в прозі роблять спробу розгорнути повноцінний інтелектуальний дискурс та психологічні студії. Апологет національного культурництва Валерій Шевчук реставрує сквородинівсько-кулішівську традицію, орієнтуючи українську спільноту на духовний первень. В. Шевчук, Василь Земляк та інші вводять у контекст інтелектуальної рефлексії творчість Г. Сковороди, пропагуючи її як національний символ філософствуючої та практикуючої свободи. Образ національного народного мислителя стане центральним при творенні нового національного міфу [2, с. 26].

На прес-конференції у Києві восени 2004 р. Ліна Костенко нагадала, що поклик письменника – писати, а останнім часом вона

мріє писати вірші не з політичним забарвленням, а «малювати птиць срібним олівцем на лляному полотні». Адже через багато літ, коли буремна сучасність стане далекою історією, не знайоме нам покоління нащадків шукатиме на полотні світової літератури і української зокрема саме тих витончених срібних малюнків, писаних великим люблячим серцем, шукатиме «хуртовину айстр», осені «золоту жирандоль», її «шовковий шум танечної ходи», відчитуватиме слова любові, яка в усі часи, в усі епохи є сутністю поета:

Я дерево, я сніг, я все, що я люблю.

І, може, це і є моя найвища сутність [5, с. 63].

Загалом прозові тексти В. Шевчука (і шістдесятників) більше за поетичні рядки Ліни Костенко констатують характерну тут дволикість. Реформуванню й новаторству поетичних текстів відповідали значно повільніші зміни у прозі. Світоглядна роздвоєність та конформізм зумовлювали загубленість нових художніх ідей [2, с. 27]. На шляху суспільного поступу змінюються способи збереження історичної пам'яті: від усного – у фольклорі до писемного – в літературі. Як писав М. Ільницький, потребу знань про минуле обумовлює рівень самосвідомості суспільства [4, с. 49]. Чим вищий рівень розвитку суспільства, тим гострішою має бути потреба збереження попереднього багатовікового досвіду народу. На цьому наголошують твори Валерія Шевчука та Ліни Костенко, які перегукуються у сфері тенденцій, тематики та стилю шістдесятників.

Література:

1. Давня українська література у творчості Валерія Шевчука // Білоус П. Давня українська література в школі: Навчальні матеріали. – Житомир, 2007. – С. 147-157.
2. Зборовська Н. Стильовий портрет шістдесятництва. // Слово і час. – 2001. – №12. – С. 26-43.
3. Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
4. Ромащенко Л. Проблема історичної пам'яті в творчості шістдесятників// Слово і час. – 2002. – №4. – С. 45-53.
5. Савка М. Життя на барикадах поезії // Дивослово. – 2005. – №3. – С.60-63.
6. Саєнко В. Поетична культурологія Ліни Костенко. До 75-річчя поетеси // Українська мова та література. – 2005. – №4.9.
7. Слабошпицький М. Її ім'я // Овдійчук Л. Вивчення творчості Ліни Костенко в школі. Посібник для вчителя. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002.

8. Шевчук В. Дерево пам'яті: У 4 вип. – К., 1990. – Вип. 1. – 305 с.
9. Шевчук В. Муза Роксоланська // Вітчизна, 1997. – №3-4. – С. 130-147.
10. Шелест В. Образні асоціації в поезії Ліни Костенко // Дивослово. – 1994. – №2. – С. 11-15.